

Johana Georga Eizena (1717–1779) labklājības valsts izpratne apgaismības laikmetā

Johann Georg Eisen's (1717–1779) Perception of Welfare State in the Age of Enlightenment

Dr. iur. Elīna Grigore-Bāra

LU Juridiskā fakultāte

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras docente

E-pasts: elina.grigore@lu.lv

*Brīvība ir kā spārni – tie spēj pacelt,
bet tie ir arī jāliek lietā, lai neietu bojā.¹*

The publication is devoted to one of the first representatives of Enlightenment in the Baltics, the natural law theory advocate Johann Georg Eisen. The author puts forward the thesis that the correct state constitution, described by J. G. Eisen, can be seen as a predecessor of the socially responsible state principle in the enlightenment era. State constitution which is consistent with natural law must be regarded as the main tool toward the common good. J. G. Eisen considered necessary to implement strict functional differentiation of society, thus creating a harmonious and organically united country.

Atslēgvārdi: Johans Georgs Eizens, apgaismība Baltijā, valsts satversme, brīvība, īpašums.

Keywords: Johann Georg Eisen, Enlightenment in the Baltics, state constitution, liberty, property.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	215
1. <i>J. G. Eizena dzīves gājums</i>	216
2. <i>J. G. Eizena sabiedriskā darbība apgaismības laikmeta kontekstā</i>	217
3. <i>J. G. Eizens par valsts mērķi un uzdevumiem</i>	220
4. <i>J. G. Eizens par pilsonisko satversmi un gudriem likumiem</i>	224
5. <i>J. G. Eizena uzskati par brīvību un īpašumu</i>	228
<i>Kopsavilkums</i>	230
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	231
<i>Literatūra</i>	231

¹ “Es stellt demanich die Freiheit die Flügel vor, die da erheben, aber auch wieder, um nicht umzukommen, gebraucht werden müssen.” No: Lehrbegriff der drei verschiedenen Verfassungen der Bewohner eines Staats, so auf das Bauernlandeigentum, auf den Zeitpacht und auf die Leibeigenschaft des Bauern gegründet sind, Wiefern in selbigen die erste Ursache von dem bluhenden oder schlechten Zustande eines Staats entdeckt werden kann. Entworfen von Johann Georg Eisen, Pastor zu Torma, § 25.2.

levads

Apgaismības laikmets tiek uzskatīts par eiropeskās kultūras un vēstures patiesi modernā perioda sākumu un pamatu.² Dabaszinātņu uzplaukuma ietekmē arvien pieauga ticība cilvēka saprāta spēkam, ticības vietā nāca zināšanas. Priekšplānā tika izvirzītas idejas par dabiskās kārtības saprātīgu pamatojumu. Dabisko tiesību jautājumi tika atdalīti no teoloģijas un filozofijas, tos arvien vairāk sāka iztirzāt juristi. Sākot ar 17. gs., daudzās Eiropas universitātēs tika nodibinātas dabisko tiesību katedras. Līdzās praktiski ievirzītajām civiltiesībām un uz valsts īstenību balstītajām publiskajām tiesībām universitātēs sāka pētīt cilvēka ievāto un sabiedrisko attiecību vispārīgos principus. Apgaismības laikmetā izveidotie priekšstati par dabiskajām tiesībām un no tām atvasināmo likumu sistēmu būtiski ietekmēja 18. gs. tiesību zinātni un tiesību praksi Eiropā, kā arī tā laika lielās tiesību kodifikācijas.³ Johans Georgs Eizens (*Johann Georg Eisen*, 1717–1779) pieder pie Eiropas apgaismības kultūras un ir viens no pirmajiem tās pārstāvjiem Baltijā, līdz ar to ieņem būtisku vietu Latvijas tiesībfilozofiskās domas vēsturē.

Līdz šim Latvijas zinātnē lielāko uzmanību Eizena darbībai ir pievērsuši vēsturieki, viņu vidū sevišķi atzīmējams Margērs Stepermanis (1898–1968), kurš starpkaru periodā publicējis vairāku Eizena darbu fragmentu tulkojumus latviešu valodā,⁴ kā arī Heinrihs Strods (1925–2012), kurš atklājis un komentējis “Mācību par valsts iedzīvotāju trīs dažādām satversmēm”.⁵ Eizena ieguldījumu apgaismības ideju izplatīšanā Krievijas impērijā pētījuši arī ārvalstu vēsturnieki – Ērihs Donnerts (*Erich Donnert*, dzim. 1928)⁶ un Rodžers Bārtlets (*Roger Bartlett*, dzim. 1939).⁷ No tiesību zinātniekiem Eizena uzskatu analīzei Latvijā bija pievērsies tikai Edgars Melķis (1929–2009).⁸ Līdz šim lielākā uzmanība vairumā pētījumu par Eizena sabiedrisko

² Rubenis, A. Dzīve un kultūra Eiropā absolūtisma un apgaismības laikmetā. Rīga: Zvaigzne ABC, 1996, ISBN 9984-560-17-1, 163. lpp.

³ Rütters, B., Fischer, C., Birk, A. Rechtstheorie. 6. überarbeitete Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2011, ISBN 978 3 406 62921 1, S. 277–279; Willoweit, D. Deutsche Verfassungsgeschichte: Vom Frankenreich bis zur Wiedervereinigung Deutschlands. 6. erneut erweiterte Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2009, ISBN 978 3 406 59531 8, S. 185.

⁴ Stepermanis, M. J. G. Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. Rīga: Latvijas vēstures skolotāju biedrība, 1934.

⁵ Rabota I. G. Jejzena. Ponjatje učenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva: uchebnyj material dlja studentov istorikov i juristov. Perevod s nemeckogo. Rīga: Latvijskij Universitet, 1991.

⁶ Austrumeiropas un vispārīgās vēstures emeritētais profesors Jēnas, Leipcijas un Halles Universitātē, viesprofesors Krievijā, Zviedrijā, ASV un Austrijā. Ē. Donnerts šai tēmai veltījis pat atsevišķu monogrāfiju. Plašāk sk.: Donnert, E. Johann Georg Eisen (1717–1779): ein Vorkämpfer der Bauernbefreiung in Russland. Leipzig: Koehler und Amelang, 1978.

⁷ Krievijas vēstures emeritētais profesors Slāvistikas un Austrumeiropas pētniecības skolā (*School of Slavonic and East European Studies*), Londonas Universitātes koledža. R. Bartlets atsevišķu zinātnisku rakstu publicējis tieši par Eizena politisko filozofiju. Sk.: Bartlett, R. Russia's First Abolitionist: The Political Philosophy of J. G. Eisen. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, 1991, Bd. 39, H. 2, pp. 161–176. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/41048579> [aplūkots 09.06.2015.]. Turklāt tieši R. Bartlets sarakstījis plašu ievadu un pievienojis komentārus Eizena rakstu krājumam. Sk.: Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1.

⁸ Melķis, E. Pirmās kritiskā atziņas pret dzimtbūtniecisko iekārtu Latvijā 18. gs. otrajā pusē. No: *LVI Zinātniskie raksti*. 146. sēj., 1971, 193.–206. lpp.; Melķis, E. “Dabisko tiesību” doktrīna un politiskā doma Latvijā 18. gs. otrajā pusē. No: *LVI Zinātniskie raksti*. 207. sēj., 1974, 103.–118. lpp.; Melķis, E. Social'no-ekonomičeskoe soderzhanie projektov I. G. Ejzena. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis / Izvestija Akademiji Nauk Latvijas SSR*, 1974, Nr. 2 (319), pp. 37–43.

darbību ir vērsta tieši uz viņa dzimtbūšanas iekārtai veltīto kritiku. Tādēļ raksta autore koncentrēties uz Eizena darbos iztīrātāto vispārīgāko tēmu analīzi, t. i., jautājumiem par valsts mērķi un līdzekļiem šī mērķa sasniegšanai, par pareizu valsts satversmi un gudriem likumiem, kā arī apskatīs Eizena dabisko tiesību izpratni.

1. J. G. Eizena dzīves gājums

J. G. Eizens ir dzimis 1717. gada 19. janvārī Polzingenē (Frankonijā, Vācijā) mācītāja Gotfrīda Eizena (*Gottfried Eisen*) ģimenē. Pirmo skološanu viņš saņēma mājās no sava tēva un mātes Elizabetes Dēderleinas (*Elisabeth Döderlein*). Zēna izglītošanā iesaistījās arī viņa veconkulis Johans Aleksandrs Dēderleins (*Johann Alexander Döderlein*, 1675–1745). 1737. gada martā J. G. Eizens imatrikulējās teoloģijas studijām Jēnas Universitātē. Viņš apmeklēja lekcijas tādos studijuursos kā morāle, baznīcas vēsture, kanoniskās tiesības, ekseģēze, homilētika, loģika, metafizika, matemātika, fizika, statistika, kamerālzinātne, medicīna un botānika.⁹ Paraleli studijām Eizens strādāja par skolotāju Jēnas priekšpilsētas nabadzīgo skolā, nonākot hernhūtiešu un pīetisma uzskatu ietekmē. Pēc trīs ar pusi gadu ilgām studijām 1740. gadā viņš atgriezās mājās ar nolūku sākt kalpot mācītāja amatā, tomēr šī iecere neīstenojās, un Eizens 1741. gadā izceļoja uz Livoniju.¹⁰ Tajā laikā Vācijā kļušas runas par Livoniju kā leiputriju, kurā, strādājot pie dižciltīgajiem par mājskolotāju, var nopelnīt lielu naudu. Eizena sākotnējais nodoms, aizbraucot uz Livoniju, bija iegūt nepieciešamos finanšu līdzekļus, lai vēlāk varētu apceļot Eiropu.¹¹

Pirmos četrus gadus Eizens strādāja par mājskolotāju kroņa muižā Avinurmē (Livonijas provinces ziemeļaustrumos), pasniedzot stundas latīņu un franču valodā, matemātikā un zīmēšanā. 1745. gadā viņš piekrita piedāvājumam ieņemt mācītāja amatu Tormas un Lohusu draudzē.¹² Tormā Eizens nokalpoja gandrīz 30 gadus. Tomēr viņš bija spiests šo amatu atstāt un 1775. gada pavasarī devās uz Pēterburgu, kur kādu laiku praktizēja medicīnu. Tajā pašā gadā viņš saņēma uzaicinājumu kļūt par luterāņu draudzes mācītāju Terespolē, Lietuvā.¹³ Dodoties caur Kurzemes hercogisti, Eizens saņēma hercoga Pētera Bīrona ielūgumu un palika Jelgavā kā hercoga dārzu pārzinis (atbilstoši citām ziņām kā hercoga padomnieks saimnieciskos jautājumos). 1776. gada augustā hercogs iecēla Eizenu par Pētera akadēmijas (*Academia Petrina*) goda profesoru ekonomijā, atbrīvojot viņu no lekciju lasīšanas. Tomēr jau tikai pēc gada savu sociālo un teoloģisko uzskatu dēļ Eizens bija spiests pamest arī šo amatu.¹⁴ 1778. gadā viņš devās atpakaļ uz Pēterburgu, cerot ieņemt atbrīvojušos

⁹ Donnert, E. *Agrarfrage und Aufklärung in Lettland und Estland: Livland, Estland und Kurland im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008, ISBN 978-3-631-57021-0, S. 71.

¹⁰ Johann Georg Eisen (1717–1779): *Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 4.

¹¹ Notizen zur Kirchenweihe (1766). No: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 111.

¹² *Ibid.*, S. 111, 112.

¹³ *Stepermanis, M.* J. G. Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. Rīga: Latvijas vēstures skolotāju biedrība, 1934, 7., 8. lpp.

¹⁴ *Stradiņš, J.* Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-13-0, 266. lpp.; *Ideju vēsture Latvijā: no pirmsākumiem līdz XIX gs. 90. gadiem*. Antoloģija. Sast. un zin. red. E. Buceniece. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, ISBN 9984-560-39-2, 237. lpp.; *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 10, 11.

Livonijas ģenerālsuperintendentanta amatu. Kad tas neizdevās, Eizens pieņēma sava ilggadējā labvēļa grāfa Zahara Černiševa piedāvājumu kļūt par viņa muižas virspārvaldnieku Jaropoļskā, netālu no Maskavas. Tur viņš arī miris 1779. gada 4. februārī – 62 gadu vecumā.¹⁵

2. J. G. Eizena sabiedriskā darbība apgaismības laikmeta kontekstā

J. G. Eizena publicistiskā darbība aizsākās 18. gs. vidū, un viņa interešu loks bija plašs – dārzkopība, augu un sakņu kaltēšanas metodes, baku potēšanas paņēmieni un vēl daži citi praktiskās medicīnas jautājumi, dzimtbūšanas institūta sociālekonomiskās ietekmes analīze, pareizas valsts saimnieciskās iekārtas definēšana, kā arī teoloģijas jautājumi. Latviešu vēsturnieks H. Strods Eizenu pieskaita pie agrīnajiem apgaismotājiem un viņa sabiedriski politiskajā darbībā saskata trīs galvenos darbības virzienus: sociālekonomiskās dzīves reformēšana, zemkopības un lopkopības pilnveidošana un uzlabošana, kā arī mēģinājumi pārveidot sabiedrības garīgo dzīvi.¹⁶ R. Bārtlets uzsver, ka Eizens bija pirmā persona Krievijas impērijā, kas izstrādāja sistēmisku dzimtbūšanas kritiku un aktīvi iestājās par dzimtļaužu emancipāciju.¹⁷ Ē. Donnerts Eizenu raksturo kā zemnieku atbrīvošanas celmlauzi Krievijā, tautas apgaismotāju, sociālvēsturnieku un agrārvēsturnieku.¹⁸ Savukārt akadēmiķis Jānis Stradiņš izmanto tādu apzīmējumus kā ekonomikas, medicīnas un lauksaimniecības jauninājumu rosinātājs.¹⁹ Visprecīzākais un arī īsākais jēdziens, ko var attiecināt uz Eizenu viņa sabiedriskās darbības kontekstā, ir “apgaismotājs”.

Daudzi J. G. Eizena pētnieki uzsver viņa interesi par kamerālzinātni un tās ietekmi uz Eizena sabiedriski politiskajiem uzskatiem. M. Stepermanis un R. Bartlets šīs ietekmes saknes saista ar Eizena studijām Jēnas Universitātē, kurā lekcijas kamerālzinātnē sāka lasīt 1734. gadā.²⁰

Lielā mērā kamerālzinātne ir tā, kas caurauž Eizena uzskatus par valsti un likumiem, tādēļ nepieciešams pievērsties tai nedaudz tuvāk. Kamerālzinātnes katedras Vācijas universitātēs sāka dibināt 18. gs. pirmajā pusē. Viena no pirmajām bija Halles Universitātē saskaņā ar Prūsijas karaļa Frīdriha Vilhelma I 1727. gada rīkojumu nodibinātā “ekonomijas, policijas un kamerālietu” katedra. Pirmais to

¹⁵ Gailīte-Mīkelsone, A. Jānis Georgs Eizens un 18. gadusimteņa latvju zemnieka raksturojums. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1926. Februāris, Nr. 2, 144. lpp.; Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 11; Rabota I. G. Ježena. Ponjatje učenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva: uchebnyj material dlja studentov istorikov i juristov. Pervod s nemeckogo. Riga: Latvijskij Universitet, 1991, s. 13.

¹⁶ Rabota I. G. Ježena. Ponjatje učenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva: uchebnyj material dlja studentov istorikov i juristov. Pervod s nemeckogo. Riga: Latvijskij Universitet, 1991, s. 13.

¹⁷ Bartlett, R. Russia's First Abolitionist: The Political Philosophy of J. G. Eisen. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, 1991, Bd. 39, H. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/41048579> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 161–176, 161.

¹⁸ Donnert, E. Agrarfrage und Aufklärung in Lettland und Estland: Livland, Estland und Kurland im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008, ISBN 978-3-631-57021-0, S. 70.

¹⁹ Stradiņš, J. Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-13-0, 266. lpp.

²⁰ Stepermanis, M. J. G. Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. Rīga: Latvijas vēstures skolotāju biedrība, 1934, 3. lpp.; Bartlett, R. Russia's First Abolitionist: The Political Philosophy of J. G. Eisen. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, 1991, Bd. 39, H. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/41048579> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 161–176, 165.

ieņēma jurists Simons Pēters Gasers (*Simon Peter Gasser*, 1676–1745), kurš tiek uzskatīts par šīs zinātnes celmlauzi. Par ievērojamiem kamerālzinātnes pārstāvjiem tiek atzīti arī Justus Kristofs Dītmars (*Justus Christoph Dithmar*, 1677–1737), jurists Johans Heinrihs Gotlobs fon Justi (*Johann Heinrich Gottlob von Justi*, 1717–1771)²¹ un jurists Jozefs fon Sonnenfels (*Joseph von Sonnenfels*, 1732–1817). J. K. Dītmars par kamerālzinātnes uzdevumu izvirzīja valsts ienākumu palielināšanai nepieciešamo līdzekļu atklāšanu un tādu sabiedrisko labumu uzturēšanas, uzlabošanas un lietošanas veidu, lai katru gadu valstī veidotos sabiedrisko labumu pārpalikums.²² Kamerālisms tiek uzskatīts par merkantilisma paveidu, un ekonomikas vēsturē to definē kā zinātņi par nodokļu iekasēšanu un nodokļu tērēšanu valstī, par prioritāriem izdevumiem atzīstot valsts, galma un armijas izdevumus, kā arī ieguldījumus infrastruktūrā un iedzīvotāju atražošanā.²³ Tomēr tā ir sašaurināta šīs zinātnes izpētes objekta interpretācija. Kamerālzinātnēs ir sapludinātas divas lielas apakšnozares – ekonomija un policija. Šīs divas nozares var nošķirt divējādi: 1) par kritēriju izmantojot attiecīgās nozares mērķi – individuāla vai vispārēja labklājība, 2) par kritēriju izvirzot materiālas labklājības sasniegšanas uzdevumu vai noteiktas pārvaldes īstenošanu.²⁴ Pareizas pārvaldes īstenošana kamerālzinātnēs tiek konstruēta saskaņā ar policejiskas valsts (apgaismotas monarhijas) izpratni, tātad runa nav tik daudz par pareizu likumu radīšanu, bet gan drīzāk par pareizu, t. i., uz vispārējo labklājību vērstu, valsts pārvaldes faktisko rīcību. Šī konceptuālā apgaismotās monarhijas ietvara izmantošana nozīmē arī to, ka valsts varas kompetence nekādā veidā netiek ierobežota un valsts var regulēt jebkuras sabiedriskās attiecības. Tādēļ arī tik plašs ir kamerālzinātnēs aptvertο jautājumu loks – tai skaitā demogrāfija, reliģija, izglītība, lauksaimniecība u. c. Šāda pieeja valsts lomai tikai atspoguļo Vācijas 17. un 18. gs. dabisko tiesību teorijas – Samjuela Pufendorfa (*Samuel Puffendorf*, 1632–1694) mācību par pienākumiem, Gotfrīda Vilhelma Leibnīca (*Gottfried Wilhelm Leibnitz*, 1646–1716), Kristiāna Tomāzija (*Christian Thomasius*, 1655–1728) un Kristiāna Volfa (*Christian Wolff*, 1679–1754) mācības. Turklāt H. Strods atzinis, ka Eizens filozofiskā ziņā atradies tieši K. Volfa uzskatu ietekmē.²⁵

Vācijas apgaismības laikmeta tiesību filozofijas debatēs par valsti var saskatīt divus konkurējošus strāvumus: etatiski kolektīvistisko, kuru pārstāvēja G. V. Leibnīcs un viņa sekotāji (arī K. Volfs un vēlāk arī Johans Fihte), un liberāli individuālistisko, kuru aizstāvēja Imanuels Kants un viņa sekotāji. Diskusiju centrālais jautājums bija par valsts mērķi un tā sasniegšanas iespējām – vai tas paredz vispārējā labuma (perfekcijas) nodrošināšanu, aktīvi regulējot visas sabiedriskās aktivitātes, vai arī brīvības garantēšanu, aizsargājot katra individa brīvības ārējo sfēru no valstiskas iejaukšanās (nodrošinot indivīdam iespēju rīkoties spontāni). K. Volfs aizstāvēja

²¹ R. Bartlets Eizenu salīdzina tieši ar J. H. G. Fon Justi. Sk.: *Bartlett, R. Russia's First Abolitionist: The Political Philosophy of J. G. Eisen. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, 1991, Bd. 39, H. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/41048579> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 161–176, 172, 173.

²² *Tribe, K. Cameralism and the Science of Government. The Journal of Modern History*, 1984. June, Vol. 56, No. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/1879090> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 263–284, 263, 264.

²³ *Krilovs, L. Ekonomiskās domas retrospekcija*. Rīga: RTU izdevniecība, 2014, ISBN 978-9934-10-529-6, 17. lpp.

²⁴ *Tribe, K. Cameralism and the Science of Government. The Journal of Modern History*, 1984. June, Vol. 56, No. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/1879090> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 263–284, 265, 266.

²⁵ *Rabota I. G. Jezzena. Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva: uchebnyj material dlja studentov istorikov i juristov. Perevod s nemeckogo*. Rīga: Latvīskij Universitet, 1991, s. 13.

valsts aktīvu darbību ekonomikas regulēšanā, lai nodrošinātu laimi un labklājību sabiedrībā, viņš atbalstīja aizbildnieciskas valsts modeli apgaismota absolūtisma formā.²⁶ Viņš bija pārliecināts, ka pilsoņi, atstāti savā vaļā, par sabiedrības labumu nerūpēsies un tikai valdība spēj nodrošināt pavalstnieku laimi. Pilsoņu audzināšana, ģimenes dzīve un visas citas attiecības ir jānodod valsts gādībā, kuras mērķis ir aizsargāt sabiedrisko drošību un labklājību.²⁷ Jāuzsver, ka šis tiesību filozofijas novirziens, kas pauž intervences valsts jeb etatisma uzskatus, ir tā filozofiskā bāze, uz kuras 19. gs. otrajā pusē sāka veidoties sociāli atbildīgas valsts princips. Turklāt par sociāli atbildīgas valsts idejas pamatlicēju tiek atzīts Lorencs fon Štains (*Lorenz von Stein*, 1815–1890),²⁸ kurš vienlaikus tiek arī pieskaitīts pie redzamākajiem kamerālzinātnes pārstāvjiem.²⁹

18. gadsimta vidū Eizens uzsāka darbu par “jaunu kamerālo sistēmu”, kurā liela uzmanība tika veltīta dzimtbūšanas institūta kritikai.³⁰ 1751. gadā³¹ viņš uzrakstīja pirmo šāda rakstura darbu “Pierādījums, ka tāda zemnieku iekārta, kad zemnieks ir tādējādi sava kunga pavalstnieks, ka tam viņa lauku mājas pieder kā mantojams privātpašums, ne tikai kungam daudz izdevīgāk, bet vispārīgi ir vienīgais pamats, uz kura balstoties valsts var kļūt visā pilnībā tik ziedoša, cik to vispārīgi atļauj zemes dabiskais raksturs, kurpretim zemnieku dzimtbūšana ir augstākā mērā kaitīga tiklab kungam, kā valstij”.³² Tam sekoja 1764. gadā publicētais apcerējums “Livonijas patriota apraksts par dzimtbūšanu un tās ieviešanu Livonijas zemniekiem”,³³ 1767. gadā sarakstītais traktāts “Mācība par valsts iedzīvotāju trīs dažādām

²⁶ *Moggach, D.* Freedom and Perfection: German Debates on the State in the Eighteenth Century. *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, 2009. December, Vol. 42, No. 4. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/27754541> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 1003–1023, 1004–1006; *Kozlihin, I., Poljakov, A., Timoshina, E.* Istorija politicheskikh i pravovykh uchenij. Uchebnik. Sankt-Peterburg: Izdatel'skij dom Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta, 2007, ISBN 5-9645-0071-4, s. 128, 129.

²⁷ *Lejiņš, P.* Tiesību filozofija. Rīga: [b. i.], 1940, 66. lpp.

²⁸ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, ISBN 978-9984-840-33-8, 212. lpp.

²⁹ *Stucka, A.* Administratīvās tiesības. Rīga: Juridiskā koledža, 2006, ISBN 9984-9664-8-8, 13. lpp.; *Tribe, K.* Cameralism and the Science of Government. *The Journal of Modern History*, 1984. June, Vol. 56, No. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/1879090> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 263–284, 283.

³⁰ Rabota I. G. Ježena. Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva: uchebnyj material dlja studentov istorikov i juristov. Pervod s nemeckogo. Rīga: Latvijiskij Universitet, 1991, s. 7.

³¹ Latviešu izcelsmes vācu vēsturnieks Georgs Zake (*Georg Sacke*, 1902–1945) uzskatīja šāda M. Stepermaņa piedāvāto datējumu par kļūdainu un minēja virkni pierādījumu tam, ka šis Eizena darbs ir tapis, agrākais, 50. gadu vidū, bet visticamāk tikai 18. gs. 60. gados. Sk.: *Sacke, G.* Zur Chronologie der literarischen Wirksamkeit Pastor Eisens. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1941, Jahrg. 6, H. 1. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/41041245> [aplūkots 09.06.2015.], s. 85–91, 87.

³² *Stepermanis, M. J. G.* Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. Rīga: Latvijas vēstures skolotāju biedrība, 1934, 13. lpp.; Darba nosaukums oriģinālvalodā ir šāds: “Beweis daß diejenige Verfassung des Bauern, wenn selbiger seniem Herrn als ein Eigentümer von seniem Bauernhof untertan ist, der einzige Grund sei, worauf alle mögliche Glückseligkeiten eines Staats gebauet werden kann: die Leibeigenschaft hingegen für die erste Ursache von aller Unvollkommenheit in derselben gehalten werden könne.” No: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich.* Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 123.

³³ Eines Livländischen Patrioten Beschreibung der Leibeigenschaft, wie solche in Livland über die Bauern eingeführt ist. No: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich.* Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 219–237.

satversmēm”³⁴ un kā pēdējais 1777. gadā Jelgavā paša izdotajā žurnālā “Filantrops” publicētais “Sistemātisks apcerējums par valsts saimniecības pamatsatversmi”.³⁵ Autore šajā rakstā lielākoties analizēs pēdējos divus no minētajiem Eizena darbiem, lai atklātu viņa izpratni par valsts mērķiem un to sasniegšanas līdzekļiem, kā arī dabisko tiesību un likumu savstarpējām attiecībām.³⁶

3. J. G. Eizens par valsts mērķi un uzdevumiem

J. G. Eizena uzskati par valsti un likumiem sistēmiski izklāstīti 1777. gadā publicētajā “Sistemātiskajā apcerējumā par valsts saimniecības pamatsatversmi”. Darba sākumā viņš definējis savu uzdevumu – raksturot vienīgo patieso valsts saimniecības plānu. Zīmīgi, ka Eizens par valsts satversmi runā kategorijās “paties – nepaties”, tādējādi sapludinot esamības sfēru ar jābūtību.

Šajā aspektā Eizena uzskati sasauca ar fiziokrātu skolu,³⁷ kas par savu mērķi izvirzīja matemātiski precīzas un noteiktas sociālās zinātnes (ekonomikas) radīšanu – racionālas sistēmas atklāšanu, patiesību deducējot no vispārīgiem iedzimtiem principiem. Tādēļ franču fiziokrātu skolas pamatlicējs Fransuā Kenē (*François Quesnay*, 1694–1774) un viņa piekritēji savu sociālo zinātņi cieši sasaistīja ar dabiskajām tiesībām, dažreiz padarot tās par dabas likumu sastāvdaļu, dažreiz tās abas pat identificējot. Dabiskās tiesības Kenē iedalīja divās lielās grupās: fizikas likumos un morāles likumos. Fizikas likumi ir paredzēti, lai noteiktu cilvēkiem visizdevīgāko dabisko lietu gaitu. Tie ir likumi, kas regulē zemkopību, lopkopību, labumu sadali, tirdzniecības un industrijas darbību. Godprātīgi sekojot šiem likumiem, sabiedrībai tiks nodrošināti vislielākie iespējamie materiālie labumi. Kenē arī atzina, ka cilvēks ir brīvs šo likumus pārkāpt, taču materiālā ziņā tas viņam būtu ļoti neizdevīgi.³⁸

³⁴ Lehrbegriff der drei verschiedenen Verfassungen der Bewohner eines Staats, so auf das Bauernlandeigentum, auf den Zeitpacht und auf die Leibeigenschaft des Bauern gegründet sind, Wiefern in selbigen die erste Ursache von dem bluhenden oder schlechten Zustande eines Staats entdecket werden kann. No: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 245–286; *Jejzen, I. G.* Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva, kotorye osnovany na krest'janskoj zemel'noj sobstvennosti, na usadebnoj arende i na krepostnom prave, poskol'ku v nih možno otkryt' pervoprichinu cvetushhego ili plohogo sostojanija gosudarstva. V kn.: *Rabota I. G. Jejzena. Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva: uchebnyj material dlja studentov istorikov i juristov*. Perevod s nemeckogo. Rīga: Latvijas Universitete, 1991, s. 32–83.

³⁵ Systematischer Entwurf von der Grundverfassung der Staatswirtschaft. No: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 495–518.

³⁶ Autore pētījumam paralēli izmanto J. G. Eizena darbus trijās valodās: oriģinālvalodā (Marburgā 1998. gada rakstu krājumā ievietotos sacerējumus), Marģera Stepermaņa latviešu valodā tulkotos fragmentus un Edgara Melķiša rediģēto “Mācības par valsts iedzīvotāju trim dažādām satversmēm” tulkojumu krievu valodā, kas izdots Latvijas Universitātē 1991. gadā.

³⁷ Autore uzskata, ka, runājot par fiziokrātu skolas ietekmi uz Eizena uzskatiem, jāpievēršas tieši franču fiziokrātu skolai, jo hronoloģiski tās pārstāvju teorijas tika publicētas agrāk, piemēram, “Ekonomikas tabula” tika izdota 1758. gadā – vēl pirms Ādama Smita darba par nāciju bagātības dabu un cēloņiem. Līdz ar to maz ticams, ka Eizens būtu ietekmējies tieši no Ā. Smita darba, kas tika izdots tikai 1776. gadā, t. i., laikā, kad Eizens jau bija sarakstījis darbus, veltītus gan dzimtbūšanas kritikai, gan trim dažādām valsts iedzīvotāju satversmēm.

³⁸ *Neill, T. P.* The Physiocrats' concept of Economics. *The Quarterly Journal of Economics*, 1949. November, Vol. 63, No. 4. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/1882137> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 532–553, 535, 547.

Viņš uzskatīja, ka dabiskā kārtība nav maināma no ārpuses, tā ir nemainīga un mūžīga. Dabiskās kārtības sistēmā sava vieta ir paredzēta ikvienam indivīdam, kurš ļauj lietām iet savu gaitu un katram darīt savas lietas (franču valodā – *laissez faire*). Politiskajā sfērā pastāv cilvēku iedibināta kārtība, kurai jāatbilst dabiskās kārtības likumiem. Jebkāda novirzīšanās no dabiskās iekārtas nenāktu par labu ne indivīdam, ne arī sabiedrībai.³⁹

Rakstot par valsts mērķiem, Eizens definē vienu galveno mērķi un četrus no tā izrietošus sevišķus mērķus. Vispārējās svētlaimes (*allgemeine Glückseligkeit*) sasniegšana savstarpējo attiecību dažādībā ir galvenais mērķis – lai to sasniegtu, daudzi cilvēki ir apvienojušies vienā sabiedrībā, vienā ķermenī (organismā) un vienā valstī. Eizens šeit nepievērš uzmanību valsts izcelšanās veidam un pamatojumam, neko tuvāk nepasakot par sabiedriskā līguma esamību un nozīmi valsts pastāvēšanā. Tā vietā viņš sevišķi uzsver dažādības nozīmi cilvēku savstarpējās attiecībās, tādējādi arī norādot vispārējās svētlaimes sasniegšanas ceļu. Uz to ir jātiecas nevis caur cilvēku dažādo interešu, vēlmju vai vajadzību unifikāciju (kā tas nereti ir raksturīgs sociālistiskās tiesību skolas pārstāvjiem), bet gan caur šīs daudzējādības uzturēšanu un veicināšanu. Jo lielāka ir savstarpējo attiecību dažādība sabiedrībā, jo vairāk tiek nodarbināts, vingrināts un apskaidrots gars, jo lielāka un pilnīgāka būs šādi apskaidrībai sekojošā vispārējā svētlaimē.

Lai sasniegtu šo galveno mērķi, valsts sev ir noteikusi vairākus sevišķus apakšmērķus. No tiem pirmais paredz nodrošināt cilvēkus ar nepieciešamo, t. i., ar pārtiku un apģērbu. Ja sabiedrība iestrēgst šajā mērķī un nevirzās tālāk, cilvēks dzīvo, tikai lai ēstu un dzertu, palikdams primitīvā stāvoklī. Taču, kā Eizens uzsver, cilvēka garam un miesai piemīt spēja sasniegt pilnību, cilvēkam ir tieksme uz arvien lielāku piepildījuma gūšanu. Tādēļ otrais mērķis paredz kļūt apgaismotam (apskaidrotam), izdaiļojot savu garu, sirdi un zemi. “Kas gan ir skaistāks par apgaismotu cilvēku!” sajūsminās Eizens.⁴⁰ No šādas izdaiļošanas (*Verschönerung* – vācu val.) valsts iegūs zināšanas, izveicību, labus tikumus un labu gaumi, kā arī godu, pārpilnību, bagātību, varu, ērtības un greznību – visu skaisto, noderīgo un patikamo. Eizens sniedz diezgan detalizētu un garu to lietu uzskaitījumu, kurās šādi izdaiļošanai būtu jāizpaužas, piemēram, ēdienos un dzērienos, apģērbā, dārzos un parkos, laukos un pļavās, ēkās, tiltos, ratos un kuģos, kanālos un diķos u. tml. Sevišķi svarīgi ir izveidot attiecīgas iestādes tiem ļaudīm, kuriem ir nepieciešama valsts palīdzība. Kā piemērus Eizens min patversmes invalīdiem, nabagiem un atradeņiem, sabiedriskas slimnīcas, krājkases atraitnēm un nabagiem, nabadzīgo skolas u. tml. Pie otrā mērķa viņš arī pieskaita labu un gudru likumu ieviešanu, kas darītu godu cilvēcei. Taisnīgums ir jānodrošina bez vilcināšanās un lielām izmaksām. Policijai (*die Polizei*) jābūt vērīgai un jāpasargā no slepkavībām, laupīšanām, zādzībām, ugunsgrēkiem un bīstamiem dzīvniekiem, kā arī jāseko līdzi veselībai, tīrībai, ērtībām, pieņemamām cenām utt. Jāierīko augstas un zemas skolas un tās jāatbalsta, jābūvē baznīcas, un jānodrošina tajās talantīgi un taisnīgi kalpotāji. Visi šie pasākumi kopā izdaiļo cilvēku un zemi, apgaismo laiku.⁴¹ Policijas jēdziens šeit būtu jāsaprot plašāk – kā valsts pārvalde vispār. 17. un 18. gs. Eiropas lielās monarhijas (piemēram, Prūsijā)

³⁹ Krilovs, L. Ekonomiskās domas retrospekcija. Rīga: RTU izdevniecība, 2014, ISBN 978-9934-10-529-6, 48., 49. lpp.

⁴⁰ Systematischer Entwurf von der Grundverfassung der Staatswirtschaft. No: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 496.

⁴¹ Ibid.

valsts labklājību centās sasniegt galvenokārt ar plaši attīstītu policejisku darbību. Tādēļ arī šādas valstis tiek dēvētas par policejiskām valstīm. Tajās pastāv daudz reglamentu un instrukciju, kas regulē administrācijas darbību. Šos normatīvos aktus var atzīt par mūsdienu administratīvo tiesību pirmsākumiem, un attiecīgi arī 18. gs. rodami administratīvo tiesību zinātnes pirmsākumi, kas tajā laikā tika ietverti policejiskās zinātnes laukā.⁴²

Par trešo valsts mērķi Eizens izvirza aizsardzību. Viņš raksta, ka jāveic nepieciešamie nocietināšanas pasākumi visā zemē un pilsētās un jāuztur karaspēks, lai valsts būtu spējīga sekmīgi cīnīties ar saviem ienaidniekiem. Ceturtais mērķis paredz iedzīvotāju (*Bevölkerung*) augstās nozīmības atzīšanu un ievērošanu, jo no viņu vidus nāk gan darba rokas, gan karavīri, kā arī apdāvināti ļaudis un ģēniji.⁴³ Ceturto mērķi Eizens ir formulējis, it kā distancējoties no tautas un lūkojoties uz iedzīvotājiem no augstākām – valdnieka pozīcijām. Šī pozīcija ilustrē Eizenam raksturīgo kamerālzinātnes perspektīvu, kas tādā pašā veidā ir redzama arī viņa dzimtbūšanas atcelšanas argumentācijā. Kamerālisti dzimtbūšanas institūtu noraidīja tieši tā sabiedriskās disfunkcionalitātes dēļ, un nevis tādēļ, ka tas būtu pretrunā dabiskajām tiesībām vai cilvēka cieņai.⁴⁴ Kamerālzinātne kā tāda primāri tika adresēta tieši Vācu nācijas Svētās Romas impērijas protestantiskajiem valdniekiem.⁴⁵ 17. gs. jau bija nostiprinājusies pārliecība, ka nav bagāta valdnieka bez bagātas tautas. Tāpat sabiedrības labklājības celšana ir izdevīga valdniekam, un tāpēc arī tika attīstīta vesela zinātne par to, kā valsti padarīt varenāku un plaukstošāku.⁴⁶ Eiropas monarhijās laikā no 17. gs. līdz 19. gs. pastāvēja priekšstats par valsts un sabiedrības nošķiršanu – valsts ir varas īstenotāja, bet sabiedrība ir šīs varas adresāts. Valsti iemiesoja tās valdnieks, bet sabiedrību – tauta kā pilsoņu kopums. Šādā sistēmā valsts varēja vienpusēji lemt par pilsoņu laimi un ciešanām. Savukārt pilsoņiem padoto statusā praktiski nebija iespējams nekādā veidā ietekmēt pašu valsti.⁴⁷

Pēc valsts mērķu raksturošanas kā nākamo jautājumu Eizens apcerējumā par valsts saimniecību apskatīja līdzekļus, ar kuriem šos mērķus var sasniegt. Par galveno valsts mērķu sasniegšanas veidu viņš atzina atbilstošas satversmes ieviešanu. Eizens gan dabu, gan valsti salīdzināja ar pulksteņa mehānismu, kurš funkcionē tikai tādēļ, ka tā atsevišķas daļas ir savstarpēji pareizi izkārtotas. Tieši šāda pareiza atsevišķu detaļu mijiedarbība piešķir pulkstenim tā mehānisko dzīvību. Arī pašas dabas spēks pastāv noteiktā tās sastāvdaļu kopībā. Tāpat arī valsts savus mērķus varēs sasniegt tikai tad, ja tās iedzīvotāji atradīsies pareizās savstarpējās attiecībās,

⁴² *Dišlers, K.* Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, ISBN 9984-671-31-3, 53., 54. lpp.

⁴³ Systematischer Entwurf von der Grundverfassung der Staatswirtschaft. No: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 497.

⁴⁴ *Walker, M.* Rights and Functions: The Social Categories of Eighteenth-Century German Jurists and Cameralists. *The Journal of Modern History*, 1978. June, Vol. 50, No. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/1877420> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 234–251, 242.

⁴⁵ *Tribe, K.* Cameralism and the Science of Government. *The Journal of Modern History*, 1984. June, Vol. 56, No. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/1879090> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 263–284, 263.

⁴⁶ *Small, A. W.* Approaches to Objective Economic and Political Science in Germany: Cameralism. *American Journal of Sociology*, 1923. September, Vol. 29, No. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/2764288> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 158–165, 160, 163.

⁴⁷ *Schöbener, B., Knauff, M.* Allgemeine Staatslehre. 2. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2013, ISBN 978 3 406 63896 1, S. 80., 81.

tādējādi izveidojot organisku veselumu.⁴⁸ Savukārt valsts sevišķie mērķi var tikt uzskatīti par šī organisma dzīvības funkcijām, kas tiek īstenotas atbilstošas uzdevumu (darbu) dalīšanas rezultātā.⁴⁹

Valsts uzdevumi ir savstarpēji strikti jānodala. Katra uzdevuma izpildei jāizveido atbilstoša sistēma, un tā jāpadara pēc iespējas pilnīgāka, lai nekā būtiska netrūktu. Pretējā gadījumā daļa iedzīvotāju nespēs sekmīgi pildīt savu uzdevumu, nelabvēlīgi ietekmējot jau visas valsts dzīvi. Sevišķi svarīgi ir katram iedalīt savu darbu un nodrošināt, lai neviens nejauktos cita darbos. Nav pieļaujams, ka valsts locekļi stāvētu cits citam ceļā un savstarpēji pretdarbotos, radīdami iekšējās nekārtības. Īstenojot striktu darbu dalīšanu, valsts padara visus savstarpēji atkarīgus un nepieciešamus – valsts veselums tiek saglabāts.⁵⁰ Secināms, ka Eizena piedāvātā iekārta paredzēja sabiedrības funkcionālu diferenciaciju, lai sekmīgāk varētu virzīties uz vispārējo labumu.⁵¹

Eizens uzsvēra, ka ikkatram darbam jānodrošina savs darītājs, turklāt visā pilnībā – tā, lai viņš varētu sekot dabiskai sevis mīlestībai (*Selbstliebe*) un visām savām tieksmēm, spējām, izdevībām un liktenim. Taču tāpat arī jā rūpējas, lai visi valsts uzdevumi tiktu paveikti. Tas nozīmē, ka to izpilde nevar tikt atstāta tikai paša darītāja ziņā. Eizens pret principu “katram vīram savu darbu” attiecās visnotaļ optimistiski un kā risku nemaz neiztirzāja ļaunprātīgu brīvības izmantošanas iespēju. Viņš uzskatīja, ka būtiski ir nodrošināt darbu dalīšanas stabilitāti ilgtermiņā, proti, pārliecināt cilvēkus, ka viņi savu darbu varēs darīt kaut vai visu mūžu, ja vien to vēlēšies. Drošības sajūta un pārliecība par rītdienu ir būtisks priekšnoteikums, lai cilvēks savu uzdevumu pildītu pēc labākās sirdsapziņas. Tas ir arī viens no galvenajiem argumentiem, kāpēc Eizens priekšroku deva zemes apstrādei uz mantojamas lietošanas tiesību (apakšīpašuma), un nevis uz nomas līguma pamata.

Eizens piedāvāja visus valsts uzdevumus klasificēt atkarībā no to dažādā rakstura. Vienā klasē iekļaujami tie uzdevumi, kuru pārvaldīšana notiek līdzīgos apstākļos un kuri ietver līdzīgu audzināšanu, domāšanu un dzīvesveidu. Nākamais solis paredz klasēs sagrupētos uzdevumus sadalīt starp visiem valsts iedzīvotājiem,

⁴⁸ Par organiskās skolas izveidošanu gan var runāt nedaudz vēlāk – par tās pamatlicēju tiek uzskatīts vācu ideālisma pārstāvis Frīdrihs Vilhelms Jozefs Šellings (1775–1854). Šellinga mācības galvenais princips ir objektīvais saprāts jeb absolūtais sākums, kas sevī ietver divas absolūtas potences – reālo (dabu) un ideālo (garu). Gars ir neredzama daba, bet daba ir redzams gars. Absolūti ideālais un absolūti reālais nevar būt viens otram pretēji, absolūtā atziņā tie ir identiski. Absolūtais uz āru izpaužas divējādi – dabā un vēsturē. Vēsture, tāpat kā daba, ir absolūtā principa pakāpeniska izveidošanās un ārēja izpausme. Tādēļ gan daba, gan vēsture ir padota nepieciešamiem un nemainīgiem attīstības likumiem. Vēsture nav cilvēka kaislību un vēlmju rezultāts, bet gan vispasaules saprāta atspoguļojums un dievišķā gara mūžīgais posms. Valsts, būdama vispilnīgākā pasaules vēsturē, ir arī ideālā daba, dzīva daļa no absolūtā – organisms. Viņa dīgst, iesakņojas un dzen atvases, tāpat kā stāds. Valsti nevar uzskatīt tikai par līdzekli kāda mērķa sasniegšanai, vienai, vai šis mērķis tiek saskatīts iekš vispārējās labklājības sasniegšanas, sociālā instinkta apmierināšanas vai brīvu būtnu mierīgā kopdzīvē. Katrai istai valstij jābūt absolūta organisma konstrukcijai. Vēsturiskā procesa pamatraksturs pastāv nepieciešamības un brīvības harmonijā. Visam nepieciešamajam jābūt brīvam, bet visam brīvajam – nepieciešamam. Šis harmonijas ārējais organisms tad arī ir valsts – tā ir brīvs objektīvs organisms. No: *Lejņš, P. Tiesību filozofija*. Rīga: [b. i.], 1940, 85., 86. lpp.

⁴⁹ Systematischer Entwurf von der Grundverfassung der Staatswirtschaft. No: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 497.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Par dažādiem sociālās diferenciacijas veidiem plašāk sk.: *Osipova, S. Ievads tiesību socioloģijā*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, ISBN 978-9984-790-83-1, 79.–81. lpp.

attiecīgi veidojot dažādas kārtas. Tā tiek izveidots cilvēka ķermenim līdzīgs organisms, kas rada savstarpēji atkarīgu vajadzību sistēmu. Šādi veidota iekārta piešķir valstij gan dzīvību, gan arī veselību. Pārvaldes pienākums ir sekot līdzi dzīvības funkciju darbībai (valsts uzdevumu izpildei), lai ar gudru likumu palīdzību uzturētu un stiprinātu valsts organismu.⁵² Lai arī Eizena piedāvātā valsts iekārta ir balstīta uz dabiskajām tiesībām, tā pati par sevi pastāvēt nevar – ir nepieciešama valsts, kas šo iekārtu uztur un garantē tās pienācīgu darbību ilgtermiņā. Arī šajā aspektā Eizena uzskati sakrīt ar kamerālistu redzējumu. Ievērojams 18. gs. kamerālistzinātnes pārstāvis Prūsijā J. H. G. fon Justi skaidroja, ka Dievs dabiskās tiesības ir devis, lai saglabātu cilvēku dzimtu, taču, lai sasniegtu laimi, Dievs cilvēkam piešķīris saprātu. Tāpēc arī cilvēkam ir jāstrādā un aktīvi jādarbojas, lai sasniegtu svētlaimi. Šādas aktivitātes izpausme ir valsts saimniecības vadīšana, kurā īstenojas cilvēka saprāts. Valstij nepietiek dot tikai atsevišķas saimnieciskās dzīves norādes, bet tai pilnībā ir jāpārņem vadība, jo tikai tādā veidā ir iespējams piepildīt cilvēku centienus pēc laimes.⁵³

4. J. G. Eizens par pilsonisko satversmi un gudriem likumiem

1767. gadā tapušajā “Mācībā par valsts iedzīvotāju trīs dažādām satversmēm” Eizens ir uzmodelējis trīs dažādas valsts iekārtas, nevienu tieši nenosaucot par labāko, lai gan, lasot dažādos satversmju aprakstus, nerodas ne mazākās šaubas par labāko no tām. Turpretim 1777. gadā publicētajā “Sistemātiskajā apcerējumā par valsts saimniecības pamatsatversmi” Eizens jau tieši nosauca pilsonisko satversmi par vienīgo patieso iekārtu.

Kopēja mērķa (vispārējās svētlaimes) vārdā izdotie likumi, kas ir vērsti uz cilvēku savstarpējās nepieciešamības nodibināšanu un saskaņošanu, veido konstitūciju jeb ķermeņa satversmi.⁵⁴ Tātad Eizens jēdzienus “konstitūcija” un “satversme” lieto kā visas tiesību sistēmas apzīmējumu, nevis izprot tos formāli – kā atsevišķu normatīvo tiesību aktu ar augstāko juridisko spēku. R. Bartlets šos Eizena lietotos jēdzienus saprot kā sociālekonomisko iekārtu.⁵⁵ Arī raugoties no tiesību vēstures perspektīvas, satversmes jēdziens jāizprot plašāk – kā tiesiski noteikumi un struktūras, kas veido sabiedrību un nosaka tās politisko kārtību.⁵⁶ Vēl mūsdienās Vācijas tiesību zinātnē konstitūcija tiek saprasta ne tikai kā formāls dokuments, bet arī kā kārtības instruments, kas politisko struktūru nosaka ar juridiskiem līdzekļiem. Savu

⁵² Systematischer Entwurf von der Grundverfassung der Staatswirtschaft. No: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 499.

⁵³ *Rath, K. W. Staat und Staatswirtschaft im kameralistischen Denken. Finanz Archiv / Public Finance Analysis, New Series*, 1940. Bd. 7, H. 1. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/40908296> [aplūkots 09.06.2015.], S. 75–99, 84.

⁵⁴ *Jejzen, I. G. Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva, kotorye osnovany na krest'janskoj zemel'noj sobstvennosti, na usadebnoj arende i na krepostnom prave, poskol'ku v nih možno otkryt' pervoprčinu cvetushhego ili plohogo sostojanija gosudarstva*, § 1.

⁵⁵ *Bartlett, R. Russia's First Abolitionist: The Political Philosophy of J. G. Eisen. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, 1991, Bd. 39, H. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/41048579> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 161–176, 165.

⁵⁶ *Willoweit, D. Deutsche Verfassungsgeschichte: Vom Frankenreich bis zur Wiedervereinigung Deutschlands*. 6. erneut erweiterte Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2009, ISBN 978 3 406 59531 8, S. 2.

normatīvo raksturu pamatlikums daļa ar citiem likumiem, taču atšķiras no tiem ar gribu būt normu norma jeb likumīga pamatkārtība.⁵⁷

Eizens visus valsts uzdevumus iedala divās pamatklasēs un attiecīgi raksta arī par divām iedzīvotāju pamatkārtām. Vienā klasē ietilpst zemnieka vai cita zemes apsaimniekotāja uzdevumi, otrā – pilsētnieku vai tās kārtas, kas dzīvo pilsētās un cietokšņos, darbi.⁵⁸ J. G. Eizens ir sastādījis tabulu, uzskaitot tās nodarbes, kas pareizā pilsoniskā iekārtā ir nepieciešamas valsts mērķu sasniegšanai.⁵⁹ Visi arodi ir vērsti uz maizes iegūšanu, cilvēcisko pienākumu pildīšanu, goda iemantošanu vai sekošanu savām vēlmēm. Eizens uzskaita pavisam vienpadsmit nodarbošanās sfēras, no kurām katra dalās vēl sīkāk vairākos konkrētos amatos. Šo J. G. Eizena sastādīto tabulu var uzskatīt par profesiju klasifikatora 18. gs. versiju, kas atspoguļo tā laika tautsaimniecības attīstības pakāpi. J. G. Eizens arī piebilda, ka šie nodarbošanās veidi atklāj virzienus, kuros cilvēks var darboties, lai sasniegtu pēc iespējas lielāku piepildījumu, vienlaikus nesot pēc iespējas lielāku labumu visai sabiedrībai kopumā.

J. G. Eizens min šādas arodu sfēras: 1) zinātnes (vispārīgās jeb filozofiskās un sevišķās zinātnes, to vidū arī dabiskās tiesības (*Rechte der Natur*), tiesību zinības (*Rechtsgelahrtheit*) un valstszinātne (*Staatskunde*)), 2) valsts amati un dienesti, 3) zemkopība, 4) mājsaimniecība (piemēram, istabenes, pavāri, kurinātāji u. c.), 5) darbs bez darbarikiem (piemēram, mākleri, tirgotāji, baņķieri u. c.), 6) skaistās mākslas (grāmatu iespaidēji, gleznotāji, rēķināšanas un rakstīšanas meistari, dejas meistari u. c.), 7) mehāniskās mākslas, 8) ar dzīvnieku izcelsmes produkciju saistītie arodi (vilnas un zīda manufaktūras, ādas un zvēraudu apstrādāšana u. tml.), 9) ar augu izcelsmes produkciju saistītie arodi (lina un kokvilnas manufaktūras, kokapstrāde), 10) ar minerālu apstrādi saistītie arodi (derīgo izrakteņu ieguve un apstrāde, metālapstrāde), 11) jauktie arodi, kas pieder vairākām sfērām vienlaikus.

Zemniekus J. G. Eizens atzīst par valsts iedzīvotāju galveno daļu, kas iegūst dabas dāvanas no pirmās rokas un tādējādi apgādā valsti ar visu vajadzīgo un nepieciešamo, kā arī nodrošina izejvielas visam, kas ir nepieciešams ērtībām, patīkamajam, skaistajam un aizsardzībai. Zemnieki ir pilsoņu kārtas pamats un kopā ar to dod no savas pārpilnības arī kareivjus.⁶⁰ Savukārt pilsoņi (pilsētnieki) apstrādā lauksaimniecībā iegūtās izejvielas, lai tās varētu izmantot ērtībai, patīkamajam, skaistajam un aizsardzībai. Turklāt pilsoņi gādā par garu, sirdi, miesu un tiesībām, kas arī ir nepieciešams pārvaldei un aizsardzībai.⁶¹ Muižnieki patiesībā nemaz nav sevišķā kārtā, bet pieder pie otrās pamatkārtas. Tie ir sevišķos goda amatos iecelti un līdz ar to dižciltību ieguvuši pilsoņi. Skaidrības labad gan turpmāk runa būs

⁵⁷ Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I. Konstitucionālās tiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, ISBN 9984-731-39-1, 29. lpp.

⁵⁸ Jeizen, I. G. Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva, kotorye osnovany na krest'janskoj zemel'noj sobstvennosti, na usadebnoj arende i na krepostnom prave, poskol'ku v nih možno otkryt' pervoprichinu cvetushhego ili plohogo sostojanija gosudarstva, § 4.

⁵⁹ Eisen, J. G. Tabelle von allen den Beschäftigungen, womit bei einer richtigen bürgerlichen Verfassung die Zwecke des Staats erreicht werden. In: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 521–525.

⁶⁰ Eizens, J. G. Mācība par valsts iedzīvotāju trīs dažādām satversmēm, kas dibinātas uz zemes dzimtīpašumu, nomu un dzimtbūšanu, 5. §. No: *Stepermanis, M. J. G. Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē*. Rīga: Latvijas vēstures skolotāju biedrība, 1934.

⁶¹ Turpat, 6. §.

par trim kārtām, piebilst Eizens.⁶² Jāuzsver, ka desmit gadus vēlāk publicētajā apcerējumā par valsts saimniecības iekārtu Eizens jau daudz noteiktāk norāda, ka atbilstoši cilvēku nodarbošanās veidam un labākajiem laimīgas satversmes paraugiem ir trīs kārtas: zemnieki, pilsētnieki un dižcilvēgi (muižniecība). Turklāt skaidrāk arī ir raksturota muižniekiem piekritošā nodarbošanās – galma, kara, valsts un diplomātiskais dienests, kā arī valsts pārvaldes atvieglošana un zemnieku “apakšpārvaldīšana”.⁶³ Būtiski ir uzsvērt, ka zemniekam piešķiramā brīvība Eizena izpratnē nenozīmē neatkarības iegūšanu no muižnieka un tiešu pakļautību valsts varai. Tā vietā kungam ir pienākums pārstāvēt sava apakšīpašnieka personu attiecībā ar valsts varu. Zemnieks ir saistīts ar zvērestu un atrodas kunga aizbildniecībā.⁶⁴

Visa valsts laime ir atkarīga no pienācīgas triju kārtu darbības un savstarpējās sadarbības. Šādās uz brīvību un īpašumu balstītās kārtās pastāv pilnīgas valsts satversmes pamats. Jo kārtas ir skaidrāk attīstītas, jo mazāk viena nodarbojas ar citas lietām un vairāk dara sev piekritošos uzdevumus, jo pilnvērtīgāka ir šāda iekārta.⁶⁵ Eizens darba dalīšanas sistēmu un tās nozīmi virzībā uz vispārējo labumu, šķiet, ir veidojis pēc valsts varas dalīšanas teorijas iekšējās loģikas. Abiem dalījumiem pamatā ir funkcionāls uzdevumu nošķirums, kurā akcentēta neiejaukšanās svešos darbos. Tomēr Eizena darba dalīšanas sistēmā nav ietverts kārtu savstarpējās kontroles mehānisms, tā vietā tiek likta savstarpējā nepieciešamība un sadarbība. Līdz ar to Eizena teoriju drīzāk var pielīdzināt G. V. F. Hēgeļa valsts varas vienotības izpratnei.

Eizens uzsver, ka viņa nodoms nebūt nav slavināt Platona ideālo valsti. Pirmais auglis, ko valsts iegūst no trīs kārtu tīras attīstības, ir labs likumu stāvoklis. Likumiem ir dubults mērķis: pirmkārt, uzturēt valsts konstitūciju un tās pamatprincipus (vienalga, vai tie būtu labi vai slikti), otrkārt – garantēt katram individuālam viņa tiesības, kas tam pienākas atbilstoši valsts satversmes principiem. Likumiem vienmēr jābūt atbilstošiem valsts konstitūcijas principiem, jo vienā ķermenī nedrīkst darboties divas savstarpēji pretrunīgas gribas.

Eizens noraida nepieciešamību piemērot romiešu tiesības, jo nevar nemaz skaidri saprast, uz kādiem konstitucionāliem principiem šīs tiesības ir balstītas. Tā vietā gadījumos, kad likums kādu jautājumu vēl nav noregulējis, lietas jāizlemj brīvi – pēc taisnības un vispārējā labuma (*Liber ex aequo et bono*), vienmēr ievērojot valsts satversmi. Tādā veidā pieņemti lēmumi (*Praejudicata*) nemanāmi kļūst par labiem likumiem un pati konstitūcija ar laiku attīrisies.⁶⁶ Šajā paragrāfā Eizens ir ietvēris

⁶² Eizens, J. G. Mācība par valsts iedzīvotāju trīs dažādām satversmēm, kas dibinātas uz zemes dzimtīpašumu, nomu un dzimtbūšanu, 7. §. No: Stepermanis, M. J. G. Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. Rīga: Latvijas vēstures skolotāju biedrība, 1934.

⁶³ Systematischer Entwurf von der Grundverfassung der Staatswirtschaft. In: Johann Georg Eisen (1717–1779): *Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert*. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 499.

⁶⁴ *Jeizen, I. G.* Ponjatje učenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva, kotorye osnovany na krest'janskoj zemel'noj sobstvennosti, na usadebnoj arende i na krepstnom prave, poskol'ku v nih možno otkryt' pervoprčinu cvetushhego ili plohogo sostojanija gosudarstva, § 11.10; Lehrbegriff der drei verschiedenen Verfassungen der Bewohner eines Staats, so auf das Bauernlandeigentum, auf den Zeitpacht und auf die Leibeigenschaft des Bauern gegründet sind, Wiefern in selbigen die erste Ursache von dem bluhenden oder schlechten Zustande eines Staats entdeckt werden kann, § 11.10.

⁶⁵ *Jeizen, I. G.* Ponjatje učenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva, kotorye osnovany na krest'janskoj zemel'noj sobstvennosti, na usadebnoj arende i na krepstnom prave, poskol'ku v nih možno otkryt' pervoprčinu cvetushhego ili plohogo sostojanija gosudarstva, § 16.

⁶⁶ *Ibid.*, § 17.

būtisku ideju, kas tiesību zinātnē ir kļuvusi par pašsaprotamu atziņu. Tiesību sistēmai jābūt iekšēji vienotai un bez iekšējām pretrunām. Šādu stāvokli var panākt, tiesību sistēmu aplūkojot kā tiesību normu hierarhiju, kurā zemāka ranga normu spēkā esamība ir atkarīga no atbilstības augstāka ranga normai. 18. gadsimta vidū par šādu tiesību sistēmas vienotību varēja tikai sapņot, jo tas bija laiks pirms tiesību kodifikācijas viļņa Eiropā. Livonijas provincē spēkā esošās tiesību normas nāca no dažādiem gadsimtiem, dažādām valstīm un tiesību sistēmām, līdz ar to tās nemaz nevarēja būt atvasinātas no vienotiem principiem. Eizena piedāvājums ir atjautīgs un likumdevējam ērts (ne pārāk apgrūtinošs) – vispirms jānosaka tikai valsts satversmes pamatprincipi (“saprātīgu principu kodekss”), bet pārējo darbu padarīs tiesību piemērotāji (ierēdņi un tiesneši), piemērojot tiesības atbilstoši satversmes principiem. “Tad arī nevajadzēs nevienu sūtīt ne uz Atēnām, ne uz Romu pēc likumiem,” ironizēja Eizens.⁶⁷

Rakstot par likumu un dabisko tiesību savstarpējo saistību, Eizena argumentācija balstās uz efektivitātes apsvērumiem un nevis kategoriskiem apgalvojumiem par vienu vai otru tiesību normu veidu augstāko juridisku spēku. Jo vairāk likumi attālinās no Dieva radītajām dabiskajām tiesībām, jo bargāki, plašāki, tumšāki un nepastāvīgāki tie kļūst. Likumiem nākas cīnīties pret dabu un tās radītāju, tas ir kā pavēlēt ūdenim tecēt pret kalnu.⁶⁸ Savukārt, tuvinot satversmes principus dabiskajām tiesībām, likumi kļūst mērenāki, vieglāki, isāki un skaidrāki, taisnīgāki un pastāvīgāki. Tādā gadījumā griba, ko iedzīvotājiem nosaka likums, sakrīt ar iedzīvotāju vispārējo gribu, kuru labā iekārtā iemieso likumi.⁶⁹ Tātad likumu spēkā esamība nav atkarīga no dabiskajām tiesībām, tomēr pēdējo neievērošana būtu nesaprātīga un gluži vienkārši valstij neizdevīga rīcība.

Eizens uzsver divas dabiskās tiesības, kurām jābūt labas satversmes pamatā. Brīvības un īpašuma principi ir mūžīgi un taisnīgi visos iespējamajos gadījumos. Uz šiem principiem balstītus likumus jebkurā laikā var uzskatīt par tautas skaidri izteiktu gribu. Neviens negrib tikt sasaistīts viens pats par labu citām personām, viņu godam un mantai, bet arī vēlas tikt aizsargāts savās tiesībās no visiem iespējamiem aizskārumiem. Šis mūžīgās dabiskās tiesības katrai kārtai ir piešķirtas atbilstošā veidā tādējādi, ka abas tajās ir aizsargātas un viena otru atbalsta. Tādēļ šādā uz īpašumu balstītā iekārtā likumi var būt mēreni un viegli, jo katrs pats tos jau ir izvēlējis kā atbalstu savas labklājības sasniegšanai. Likumi varēs būt isi un skaidri, jo tauta ir pareizi, pēc savas nodarbošanās rakstura iedalīta kārtās. Šādi likumi būs taisnīgi, jo atbalsta katru viņa nodarbei atbilstošā veidā, tie ne tikai uzliek saistības, bet arī aizsargā. Šie likumi varēs būt pastāvīgi, jo tie ir atbilstīgi mūžīgi pastāvošajiem dabisko tiesību principiem, uz kuriem balstās brīvība un īpašums.⁷⁰ No šim Eizena paustajām atziņām varam secināt, ka viņš nepavisam nav egalitāra sabiedrības modeļa piekritējs un attiecīgi arī neuzskata, ka visiem sabiedrības locekļiem būtu jāpiešķir vienādas subjektīvās tiesības un jāuzliek vienādi pienākumi. Kā tiesību, tā pienākumu

⁶⁷ *Jejzen, I. G.* Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zHITELEJ gosudarstva, kotorye osnovany na krest'janskoj zemel'noj sobstvennosti, na usadebnoj arende i na krepostnom prave, poskol'ku v nih možno otkryt' pervoprichinu cvetushhego ili plohogo sostojanija gosudarstva, § 18.

⁶⁸ *Ibid.*, § 19.

⁶⁹ *Ibid.*, § 20.

⁷⁰ *Ibid.*, § 21; *Eizens, J. G.* Mācība par valsts iedzīvotāju trim dažādām satversmēm, kas dibinātas uz zemes dzimtīpašumu, nomu un dzimtbūšanu, 21. §. No: *Stepermanis, M. J. G.* *Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē.* Rīga: Latvijas vēstures skolotāju biedrība, 1934.

saturs ir atkarīgs no personas nodarbošanās veida un piederības kādai no kārtām.⁷¹ Sabiedrības sadalīšana kārtās nevar tikt uzskatīta par vienlīdzības noliegumu, bet gan gluži pretēji – par laikmetam atbilstošu līdztiesības principa izpausmes veidu. Eizena raksturotā valsts satversme paredz atšķirīgu attieksmi pret atšķirīgām personām, tātad tā ir arī savā veidā taisnīga.

Otrs ieguvums, ko sniedz uz brīvību un īpašumu balstīta satversme, ir visu valsts iedzīvotāju labais tikumīgais raksturs. Visas gara un sirds labās īpašības var iegūt ne tikai ar audzināšanu – tās uztur un nostiprina arī iesaistīšanās sabiedriskajā dzīvē.⁷² Trešais lielais ieguvums būs tas, ka pilsētas un lauki varēs tikt visdažādākajos veidos iekārtoti un izdaļoti un padarīti par visas tautas svētlaimes avotu. Runājot par laukiem, brīvība jeb tiesības būt par cilvēku savā labā rosinās zemniekus pēc iespējas pilnīgi nodoties zemes apsaimniekošanai, kas atzīstams par galveno un lielāko darbu valstī. Pateicoties brīvībai, neies bojā viss auglīgais un spēcīgais, kas cilvēkā atrodams.⁷³ Atzīstot lauksaimniecību par valsts labklājības pamatu, Eizens pievienojās fiziokrātu uzskatiem šajā jautājumā. Piemēram, franču fiziokrāts F. Kenē vadījās no pieņēmuma, ka tieši daba ir nācības bagātības pamats un lauksaimniecība, iegūstot šā rūpniecība, kalnrūpniecība, mežrūpniecība un zvejniecība nodrošina bagātības pieaugumu.⁷⁴ Tomēr, kaut arī zemkopībai ir būtiska nozīme valsts labklājības sasniegšanā, cilvēki vairs nav laimīgi, tikai apstrādājot zemi, audzējot lopus, zvejojot vai ejot medībās, jo, kā skaidro Eizens, Dievs, radot saprātīgas būtnes, ir paredzējis viņām ko vairāk. Saprātīgas radības piepildījumu un mieru var gūt, pilnveidojoties un augot, vairojot visu dievišķo un skaisto. Šādas izaugsmes pamatu veido zināšanas, prasmes un tikumība.⁷⁵ Tādēļ arī valstī ir vajadzīgi citi ar zemkopību nesaistīti darbi, kuru īstenošana ir uzticama pilsētnieku un dižciltīgo kārtām.

5. J. G. Eizena uzskati par brīvību un īpašumu

Eizens raksta tikai par divām dabiskajām tiesībām, uz kurām ir jābalsta jebkura patiesa un taisnīga valsts satversme. Brīvību Eizens skaidro kā spēju būt cilvēkam pašam savā labā. Brīvs ir tas, kura darbība nelīdzinās automātiskai uzdevuma izpildei, bet kuras mērķis ir sava paša labklājība, ko cilvēks var sasniegt, izpildot kā vispārīgos, tā arī sevišķos pienākumus. Brīvs ir tas, kura liktenis nav padots otra cilvēka patvaļai, bet gan kuru aizsargā un saista vispārīgie likumi. Brīvs ir tāds cilvēks, kuram jā rūpējas pašam par sevi.⁷⁶ Brīvība pastāv kā sekas tam, ka Dievs cilvēkus ir

⁷¹ *Meļkisis, E.* "Dabisko tiesību" doktrīna un politiskā doma Latvijā 18. gs. otrajā pusē. No: *LVU Zinātniskie raksti*. 207. sēj., 1974, 103.–118., 112. lpp.

⁷² *Eizens, J. G.* Mācība par valsts iedzīvotāju trīs dažādām satversmēm, kas dibinātas uz zemes dzimtīpašumu, nomu un dzimtbūšanu, 22. §. No: *Stepermanis, M. J. G.* *Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē*. Rīga: Latvijas vēstures skolotāju biedrība, 1934.

⁷³ Turpat, 25. §.

⁷⁴ *Krilovs, L.* Ekonomiskās domas retrospekcija. Rīga: RTU izdevniecība, 2014, ISBN 978-9934-10-529-6, 49. lpp.

⁷⁵ *Jejzen, I. G.* Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva, kotorye osnovany na krest'janskoj zemel'noj sobstvennosti, na usadebnoj arende i na krepstnom prave, poskol'ku v nih možno otkryt' pervoprichinu cvetushhego ili plohogo sostojanija gosudarstva, § 2.

⁷⁶ *Eizens, J. G.* Mācība par valsts iedzīvotāju trīs dažādām satversmēm, kas dibinātas uz zemes dzimtīpašumu, nomu un dzimtbūšanu, 9. §. No: *Stepermanis, M. J. G.* *Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē*. Rīga: Latvijas vēstures skolotāju biedrība, 1934; Lehrbegriff der drei verschiedenen Verfassungen der Bewohner eines Staats, so auf das Bauernlandeigentum, auf den Zeitpacht und auf die Leibeigenschaft des Bauern gegründet sind, Wiefern in selbigen die erste Ursache von dem bluhenden oder schlechten Zustande eines Staats entdeckt werden kann, § 9.

radījis par saprātīgām būtnēm, nevis mašīnām. Šī brīvība, šīs cilvēces tiesības (*Recht der Menschheit*) ir tās, kas iedarbina tiekšanos uz personisku pilnību un bagātību, mīlestību uz saviem bērniem, dabisko darba tikumu, dabiskās prasmes, tik dažādas gaumes, vēlmi pēc miera un pagodinājuma. Tātad tikai brīvība var sniegt zemniekam iespēju būt par cilvēku, nevis mašīnu.⁷⁷

Savukārt īpašumu Eizens atzīst par līdzekli, ar kuru zemnieks savu labklājību var iegūt.⁷⁸ Brīvajam zemniekam nepieciešams noderīgs zemes īpašums, kuru viņš iegūst no sava kunga ar oficiālu līgumu mantojamā nomā (kā *bonum emphyteuticum*). Eizens uzskaitīja, kādiem noteikumiem šajā līgumā jābūt iekļautiem, to vidū bija arī šādas prasības:

- 1) zemniekam mūžīgi lietojamā īpašumā pieder viņa māja, sēta un dārzi ar visu, kas tur atrodas, tāpat lauki un pļavas, ganības un mežs, tā kā viņš un viņa mantinieki var to visos iespējamajos veidos uzlabot, iegūt no tā augļus, to iekļāt vai atsavināt;
- 2) tā kā kungs atbilstoši līgumam patur virsīpašuma tiesības, viņš no zemnieka un viņa mantiniekiem saņem ikgadēju renti vai dzimtnomu. Turklāt tai jābūt tik lielai, lai kungam nerastos zaudējumi no zemnieku brīvlaišanas, tāpat tai periodiski būtu jāpalielinās atbilstoši zemnieka labklājības pieaugumam. Nomā apmērs jāsaista ar zemnieka turību, lai kungs būtu ieinteresēts to sekmēt, bet tai pašā laikā nomas apmērs nedrīkst kļūt par zemniekam nepanesamu nastu;
- 3) kungs pārstāv savu dzimtnomnieku attiecībā ar valsts varu un kā aizbildnis nodrošina viņa personas un īpašuma tiesību aizsardzību;
- 4) valsts augstākā vara šo līgumu apstiprina un savās zemes tiesās aizstāv tā abas puses.⁷⁹

Īpašums ir tā matērija, kurā atspoguļojas visas radošās dziņas,⁸⁰ kurā viena paudze var redzēt, aprīņot, atdarināt, uzlabot un izbaudīt iepriekšējo paaudžu darba augļus. Kā piemēru Eizens minēja zemnieku saimniecības īpašumu – drošu vietu, kur cilvēks glabā gan savā darbā iegūto ražu, gan tos darba augļus, ko baudīs vēlāk, kā arī tos, no kuriem labumu gūs tikai pēcteči. Tādēļ tieši īpašuma tiesības uz zemnieka sētu ir valstij tik izdevīgas, jo zemnieks, pūloties savā un savu bērnu labā, padara lauksaimniecības zemi par arvien bagātāku svētlaimes avotu.⁸¹

⁷⁷ *Jejzen, I. G.* Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva, kotorye osnovany na krest'janskoj zemel'noj sobstvennosti, na usadebnoj arende i na krepstnom prave, poskol'ku v nih možno otkryt' pervoprichinu cvetushhego ili plohogo sostojanija gosudarstva, § 10.

⁷⁸ *Melkīsis, E.* Pirmās kritiskā atziņas pret dzimtbūtniecisko iekārtu Latvijā 18. gs. otrajā pusē. No: *LVV Zinātniskie raksti*. 146. sēj., 1971, 193.–206., 199. lpp.

⁷⁹ *Jejzen, I. G.* Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva, kotorye osnovany na krest'janskoj zemel'noj sobstvennosti, na usadebnoj arende i na krepstnom prave, poskol'ku v nih možno otkryt' pervoprichinu cvetushhego ili plohogo sostojanija gosudarstva, § 11.

⁸⁰ Vēlāk G. V. F. Hēgelis šo ideju par brīvības un īpašuma saistību formulēs skaidrāk, rakstot, ka personai jāpiešķir savai brīvībai ārēja sfēra, kas ļauj viņam pastāvēt kā idejai. Tikai īpašumā persona var darboties kā saprāts. No: *Gegel', G. V. F.* Filosofija prava. Moskva: Mysl', 1990, ISBN 5-244-00384-4, s. 101, § 41.

⁸¹ *Jejzen, I. G.* Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva, kotorye osnovany na krest'janskoj zemel'noj sobstvennosti, na usadebnoj arende i na krepstnom prave, poskol'ku v nih možno otkryt' pervoprichinu cvetushhego ili plohogo sostojanija gosudarstva, § 26; *Lehrbegriff der drei verschiedenen Verfassungen der Bewohner eines Staats, so auf das Bauernlandeigentum, auf den Zeitpacht und auf die Leibeigenschaft des Bauern gegründet sind, Wiefern in selbigen die erste Ursache von dem bluhenden oder schlechten Zustande eines Staats entdeckt werden kann*, § 26.

Apvienojot šīs abas pareizas valsts satversmes būtiskās sastāvdaļas – dabiskās tiesības uz brīvību un īpašumu, kā arī īstenojot sabiedrībā pareizu darba dalīšanu –, ir iespējams izveidot harmonisku valsts iekārtu. Tādējādi Eizens radīja apgaismības laikmeta atziņām atbilstošu labklājības valsts modeli.

Kopsavilkums

1. Apgaismības laikmetā izveidotie priekšstati par dabiskajām tiesībām un no tām atvasināmo likumu sistēmu veidojuši moderno tiesību izpratnes pamatu. J. G. Eizens pieder pie Eiropas apgaismības kultūras un kā viens no pirmajiem apgaismotājiem Baltijā ieņem būtisku vietu Latvijas tiesībfilozofiskās domas vēsturē.
2. J. G. Eizena sabiedriski politiskajos uzskatos redzama vācu kamerālzinātnes un dabisko tiesību skolas pārstāvja K. Volfa ietekme. Savukārt jautājumos par lauksaimniecības nozīmi valsts labklājības celšanā var saskatīt līdzību ar franču fiziokrātu skolas atziņām. J. G. Eizena valsts izpratne lielā mērā pārstāv etatiski kolektīvisko apgaismības tiesību filozofijas strāvojumu, līdz ar to viņa raksturotā pareizā valsts satversme var tikt uzskatīta par sociāli atbildīgas valsts izpratnes priekšteci.
3. Par galveno valsts mērķi J. G. Eizens atzina vispārējas svētlaimes sasniegšanu. No galvenā mērķa ir atvasināmi četri sevišķi valsts mērķi (uzdevumi): 1) nodrošināt iedzīvotājus ar nepieciešamo iztikas minimumu; 2) nodrošināt nepieciešamos apstākļus valsts un sabiedrības garīgai un materiālai izaugsmei, lai cilvēks varētu īstenot savu pienākumu pilnveidoties; 3) garantēt valsts drošību un īstent nepieciešamos aizsardzības pasākumus; 4) ievērot tautas nozīmīgumu valsts labklājības celšanā.
4. Valsts savus mērķus var sasniegt, ieviešot un uzturot pareizu satversmi. Par vienīgo patieso J. G. Eizens uzskatīja pilsonisku valsts satversmi, kas balstās uz pareizu darba dalīšanu un dabiskajām tiesībām uz brīvību un īpašumu.
5. Darba dalīšanas rezultātā tiktu izveidota harmoniska iekārta, kas funkcionē kā organisks veselums. Tādēļ valsts uzdevumi ir savstarpēji strikti jānodala un katram jāiedala savs darbs, vienlaikus nodrošinot, lai neviens nejauktos svešos darbos. Atbilstoši cilvēku nodarbošanās veidam un labākajiem laimīgas satversmes paraugiem J. G. Eizens raksta, ka kārtām ir jābūt trim – zemniekiem, pilsētniekiem un dižciltīgajiem (muižniecībai). Turklāt dabiskās tiesības katrai kārtai ir piešķiramas atbilstošā veidā, radot savstarpēji atkarīgu vajadzību sistēmu. Tātad gan tiesību, gan pienākumu saturs ir atkarīgs no personas nodarbošanās veida un piederības kādai no kārtām.
6. J. G. Eizens dabisko tiesību un likumu savstarpējās attiecības skaidro no lietderības aspekta. Likumu spēkā esamība nav atkarīga no to atbilstības dabiskajām tiesībām. Tomēr dabisko tiesību neievērošana būtu uzskatāma par nesaprātīgu rīcību un nestu valstij tikai zaudējumus. Savukārt, tuvinot satversmes principus dabiskajām tiesībām, varētu iegūt mērenākus, vieglākus, isākus, skaidrākus, taisnīgākus un pastāvīgākus likumus.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Bartlett, R. Russia's First Abolitionist: The Political Philosophy of J. G. Eisen. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, 1991, Bd. 39, H. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/41048579> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 161–176.
2. Dišlers, K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, ISBN 9984-671-31-3.
3. Donnert, E. Agrarfrage und Aufklärung in Lettland und Estland: Livland, Estland und Kurland im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008, ISBN 978-3-631-57021-0.
4. Eisen, J. G. Lehrbegriff der drei verschiedenen Verfassungen der Bewohner eines Staats, so auf das Bauernlandeigentum, auf den Zeitpacht und auf die Leibeigenschaft des Bauern gegründet sind, Wiefern in selbigen die erste Ursache von dem bluhenden oder schlechten Zustande eines Staats entdeckt werden kann. In: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 245–286.
5. Eisen, J. G. Systematischer Entwurf von der Grundverfassung der Staatswirtschaft. In: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 495–518.
6. Eisen, J. G. Tabelle von allen den Beschäftigungen, womit bei einer richtigen bürgerlichen Verfassung die Zwecke des Staats erreicht werden. In: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 521–525.
7. Eizens, J. G. Mācība par valsts iedzīvotāju trīs dažādām satversmēm, kas dibinātas uz zemes dzimtīpašumu, nomu un dzimtbūšanu. No: *Stepermanis, M. J. G. Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē*. Rīga: Latvijas vēstures skolotāju biedrība, 1934, 49.–54. lpp.
8. Gailīte-Mīkelsone, A. Jānis Georgs Eizens un 18. gadusimtena latvju zemnieka raksturojums. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1926. Februāris, Nr. 2, 136.–149. lpp.
9. Gegel', G. V. F. Filosofija prava. Moskva: Mysl', 1990, ISBN 5-244-00384-4.
10. Ideju vēsture Latvijā: No pirmsākumiem līdz XIX gs. 90. gadiem. Antoloģija. Sast. un zin. red. E. Buceniece. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, ISBN 9984-560-39-2.
11. Jejzen, I. G. Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zHITElej gosudarstva, kotorye osnovany na krest'janskoj zemel'noj sobstvennosti, na usadebnoj arende i na krepostnom prave, poskol'ku v nih možhno otkryt' pervoprichinu cvetushhego ili plohogo sostojanija gosudarstva. V kn.: *Rabota I. G. Jejzena. Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zHITElej gosudarstva: uchebnyj material dlja studentov istorikov i juristov. Pervod s nemeckogo*. Rīga: Latvīskij Universitet, 1991, s. 32–83.
12. Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1.
13. Kozlīhin, I., Poljakov, A., Timoshina, E. Istorija političestkih i pravovyh uchenij. Uchebnik. Sankt-Peterburg: Izdatel'skij dom Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta, 2007, ISBN 5-9645-0071-4.
14. Krīlovs, L. Ekonomiskās domas retrospekcija. Rīga: RTU izdevniecība, 2014, ISBN 978-9934-10-529-6.
15. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, ISBN 978-9984-840-33-8.
16. Lejņš, P. Tiesību filozofija. Rīga: [b. i.], 1940.
17. Melķīsis, E. "Dabisko tiesību" doktrīna un politiskā doma Latvijā 18. gs. otrajā pusē. No: *LTV Zinātniskie raksti*. 207. sēj., 1974, 103.–118. lpp.
18. Melķīsis, E. Pirmās kritiskā atziņas pret dzimtbūtniecisko iekārtu Latvijā 18. gs. otrajā pusē. No: *LTV Zinātniskie raksti*. 146. sēj., 1971, 193.–206. lpp.
19. Melķīsis, E. Social'no-ekonomičeskoe sodержanie projektov I. G. Ejzena. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis / Izvestija Akademiji Nauk Latvīskoj SSR*, 1974, Nr. 2 (319), pp. 37–43.

20. *Moggach, D.* Freedom and Perfection: German Debates on the State in the Eighteenth Century. *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, 2009. December, Vol. 42, No. 4. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/27754541> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 1003–1023.
21. *Neill, T. P.* The Physiocrats' concept of Economics. *The Quarterly Journal of Economics*, 1949. November, Vol. 63, No. 4. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/1882137> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 532–553.
22. *Notizen zur Kirchenweihe (1766). Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich.* Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1.
23. *Osipova, S.* Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, ISBN 978-9984-790-83-1.
24. *Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I.* Konstitucionālās tiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, ISBN 9984-731-39-1.
25. *Rabota I. G.* Ježena. Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva: uchebnyj material dlja studentov istorikov i juristov. Perevod s nemeckogo. Rīga: Latvijskij Universitet, 1991.
26. *Rath, K. W.* Staat und Staatswirtschaft im kameralistischen Denken. *Finanz Archiv / Public Finance Analysis*, New Series, 1940, Bd. 7, H. 1. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/40908296> [aplūkots 09.06.2015.], S. 75–99.
27. *Rubenis, A.* Dzīve un kultūra Eiropā absolūtisma un apgaismības laikmetā. Rīga: Zvaigzne ABC, 1996, ISBN 9984-560-17-1.
28. *Rüthers, B., Fischer, C., Birk, A.* Rechtstheorie. 6. überarbeitete Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2011, ISBN 978 3 406 62921 1.
29. *Sacke, G.* Zur Chronologie der literarischen Wirksamkeit Pastor Eisens. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1941, Jahrg. 6, H. 1. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/41041245> [aplūkots 09.06.2015.], S. 85–91.
30. *Schöbener, B., Knauff, M.* Allgemeine Staatslehre. 2. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2013, ISBN 978 3 406 63896 1.
31. *Small, A. W.* Approaches to Objective Economic and Political Science in Germany: Cameralism. *American Journal of Sociology*, 1923. September, Vol. 29, No. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/2764288> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 158–165.
32. *Stepermanis, M. J. G.* Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. Rīga: Latvijas vēstures skolotāju biedrība, 1934.
33. *Stradiņš, J.* Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-13-0.
34. *Stucka, A.* Administratīvās tiesības. Rīga: Juridiskā koledža, 2006, ISBN 9984-9664-8-8.
35. *Tribe, K.* Cameralism and the Science of Government. *The Journal of Modern History*, 1984. June, Vol. 56, No. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/1879090> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 263–284.
36. *Walker, M.* Rights and Functions: The Social Categories of Eighteenth-Century German Jurists and Cameralists. *The Journal of Modern History*, 1978. June, Vol. 50, No. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/1877420> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 234–251.
37. *Willoweit, D.* Deutsche Verfassungsgeschichte: Vom Frankenreich bis zur Wiedervereinigung Deutschlands. 6. erneut erweiterte Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2009, ISBN 978 3 406 59531 8.